

УДК 159:343.95.2

<https://doi.org/10.31891/PT-2023-1-4>

Олена ПЕТЯК

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0002-0635-493X>

e-mail: petiako@khmnu.edu.ua

Марина ОКСІУТОВИЧ

Державний університет «Житомирська політехніка»

<https://orcid.org/0000-0001-8574-4268>

e-mail: oksiutovych.maryna@ztu.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ ЕКСПЕРТНОГО ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ В ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ

У статті розглядається питання експертного психологічного консультування в закладах загальної середньої освіти та вищих навчальних закладах. Визначено загалом поняття експертного психологічного консультування. Представлені чотири основні підходи до експерт-консультування: 1) базується на концепції психічного здоров'я; 2) адлеріанський; 3) біхевіоральний; 4) заснований на концепції організаційного розвитку. Здійснений огляд основних рівнів експерт-консультацій в закладах освіти в рамках первинної профілактики та розглянуті особливості щодо позитивного впливу на експертні консультування психологів в освітніх закладах.

Ключові слова: адлеріанський підхід, біхевіоральний підхід, експерт-консультування, модель експертної консультації, психолог-консультант.

Olena PETYAK

Khmelnytskyi National University

Maryna OKSIUTOVYCH

Zhytomyr Polytechnic State University

FEATURES OF EXPERT PSYCHOLOGICAL COUNSELING IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The article deals with the issue of expert psychological counseling in institutions of general secondary education and higher educational institutions. In general, the concept of expert psychological counseling is defined. It has been established that expert psychological counseling is a process of interaction between two specialists - an expert consultant, who is a specialist in a certain field, and who turns to an expert consultant for help on topical problems that have arisen in any area of the consultant's life.

Four main approaches to expert counseling are presented: Adlerian, behavioral, based on the concept of mental health and the concept of organizational development. The Adlerian approach is a psychological and educational model and proceeds from the fact that individuals, groups and communities experience a lack of information. The behavioral approach also leans toward learning, focusing on learning counseling ways to use behavioral principles in working with educational applicants and

on gathering empirical data to support each influence strategy. The concept of mental health builds on the broader concept of community mental health. This type of expert counseling is based on psychodynamic theory. The goal of this approach is to help teachers and other teaching staff at the school take a fresh look at themselves and their pets. The concept of organizational development draws attention to the context in which problems arise.

The review of the main levels of expert consultations in educational institutions within the framework of primary prevention was carried out and the features of the positive impact on the expert consultations of psychologists in educational institutions were considered. In conclusion, it is indicated that, given the specifics of the activities of a school psychologist, it can be argued that he is an expert consultant.

Key words: Adlerian approach, behavioral approach, expert consultation, expert consultation model, counseling psychologist.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Щороку кількість професійних завдань психоконсультантів стрімко збільшується. Одним із напрямків практичної діяльності психолога також є експертне консультування. Психолог, як експерт, може бути залучений до вирішення питань у різних сферах діяльності – від професійної до політичної [2, с. 232]. Наприклад, до послуг експертів звертаються в тих випадках, коли є необхідність реорганізації підприємств, системи управління персоналом, є проблеми, що пов'язані з якістю продукції, котра випускається (в цьому випадку проводиться психологічна експертиза виробів, наприклад, друкованих видань). У судовій практиці психолог-експерт проводить судово-психологічну експертизу. Проведення трудової експертизи обов'язково проходить з участю психолога-експерта.

Не зважаючи на те, що психологічні консультанти загалом вже надають певні експертно-консультаційні послуги в межах своїх професійних обов'язків, спеціальної наукової літератури з експертного консультування як професійної функції консультантів не публікувалося аж до кінця 1960-х – початку 1970-х років [8, с. 14]. Спочатку консультант-експерт визначався як людина, яка володіє спеціальними знаннями, якими вона ділиться з тим, кого консулює. Тому вважалося, що деякі теоретичні підходи до консультування (наприклад, адлеріанський, когнітивний та біхевіоральний) найповніше пояснюють це визначення завдяки їхній освітній та прагматичній спрямованості. Афективні теорії розглядалися як не зовсім доречні – через їхню зосередженість на встановленні близьких особистісних стосунків і, водночас, менш суворій структурі. Насправді, експертне консультування може базуватися на різноманітних теоретичних концепціях, залежно від потреб клієнта чи групи.

Незалежно від теоретичної орієнтації, експертне консультування – це професійний обов'язок усіх психологів-консультантів [9, с. 18]. Інколи консультанти, які займаються цією діяльністю, зазначаються, як «консультант-експерти». Варто зауважити, що консультація – це процес, що відбувається в сфері людських стосунків [10, с. 159]. Для того, щоб експерт-консультація стала дійсно корисною, встановлення особистісного контакту необхідне такою ж мірою, як і професійний підхід до роботи. Консультаційна робота вимагає високої чутливості до культурних аспектів та мультикультурних проблем [3, с. 178].

Експертне консультування часто проводиться в школах та громадських організаціях, проте цей процес може здійснюватися фактично в будь-яких установах. Саме тому, ми вбачаємо актуальним питанням аналіз діяльності, здійсненої в закладах загальної середньої освіти (школах) та вищих навчальних закладах на прикладі різних видів програм експерт-консультативної роботи психологів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Не зважаючи на те, що в різний час протягом минулого століття здійснювалось безліч спроб дати визначення експерт-консультуванню, досі не існує загальноприйнятого тлумачення цього процесу. Дж. Каплан вказував на експерт-консультування як на процес взаємодії між двома фахівцями – консультантом-експертом, який є фахівцем у певній сфері, та консультуючим, який звертається до консультанта-експерта з приводу актуальних проблем, пов'язаних із професійною діяльністю [9, с. 10]. На думку В. Драпела, експертне консультування для багатьох консультантів так і залишається недостатньо усвідомленою сферою діяльності [10]. Д. Браун визначав характеристики консультанта-експерта як людини, яка різко захоплюється, витрачає сили, а потім вигорає [4, с. 102]. Дж. Галлесич відмічав, що консультація може проводитися в різноманітних умовах, з різними групами людей та набувати різних форм, що, водночас, ускладнює структурування цієї роботи. Д. Курпіус запропонував визначення експертного консультування, як добровільних стосунків між професіональним працівником служби психологічної допомоги та тими, хто її потребує (допомоги) у з'ясуванні та вирішенні професійної проблеми або будь-якої іншої потенційної проблеми, з якою зіштовхнувся клієнт або група. Дж. Шмідт та В. Осборн дослідили, що переважна кількість консультантів на практиці не вбачають різниці між традиційним та експертним консультуванням [2, с. 233]. Водночас, питання відмінностей між експертним і безпосереднім

консультуванням дослідив Д. Стум, який відмічав, що зміст експерт-консультативної бесіди є зовнішнім для консультуючого. Р. Нельсон та Р. Шифрон вказували на другу відмінність між особистим та експертним консультуванням: зазвичай звертаються за послугою експерт-консультанта тоді, коли «система знаходиться в стані спаду або кризи». Питання комунікативних навичок, що використовуються в експертному консультуванні, досліджували Д. Курпіус та Дж. Шмідт. Дослідженням моделей експертного консультування займалися С. Кейс, Ф. Бемак, С. Карпентер, Д. Курпіус, Е. Шельн; різні аспекти індивідуального експерт-консультування вивчав Р. Кіш; Д. Дінкмеер та Дж. Карлсон розробили одну з перших ефективних колаборативних моделей експертної консультації (С-групи) [12, с. 2]. Стадії та установки експертного консультування висвітлені в наукових розробках Х. Спліта, Д. Хелла, Д. Дастіна [3, с. 229].

Формулювання цілей статті

Мета статті полягає в теоретичному дослідженні та визначенні особливостей багатоаспектної діяльності експертного психологічного консультування в закладах загальної середньої освіти та вищих навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу

Експертне психологічне консультування – це процес взаємодії між двома фахівцями – консультантом-експертом, який є фахівцем у певній галузі, та тим, хто звертається до консультанта-експерта за інформацією (роз'ясненням) з приводу актуальних проблем, що виникли в будь-якій сфері життєдіяльності консультованого [2].

Отже, експертне психологічне консультування – це добровільні стосунки між експертом і особами, які потребують допомоги. Під час своєї консультативної діяльності експерт для виконання поставлених завдань може проводити психологічну експертизу. З кінця 1950-х років В. Канвейлер простежував розвиток наукового погляду на шкільних консультантів як на консультантів-експертів. Ним було проаналізовано літературу теоретичного та практичного змісту, яка публікувалася в той період [1, с. 15]. Розвиток шкільного експертного консультування було узагальнено в роботах М. Банді та В. Поппена, які здійснили ґрунтовний огляд наукових публікацій. Вони зазначали, що експертне консультування у багатьох випадках виявлялося ефективним засобом профілактичної та корекційної роботи в школах. Водночас, експерт-консультації, що надаються шкільними консультантами-психологами, сприяють підвищенню загальної навчальної успішності, значно

покрашують уявлення здобувача освіти про себе, знижують рівень стресу для певних груп учнів, призводять до поліпшення якості класного керівництва та сприяють морально-психологічному зростанню учнів. Як процес, експертне консультування є дієвим методом впливу на комфорт та благополуччя більшої кількості учнів, ніж це може здатися психологу-консультанту на перший погляд [6, с. 25].

Загалом, позиція шкільних психологів-консультантів зручна саме для роботи в ролі консультантів-експертів і, так званих, «провідників змін». У багатьох шкільних організаційних документах психолог-консультант вважається адміністративним працівником. Особи, які перебувають на посаді штатного адміністратора, зазвичай, повинні володіти спеціальними психологічними знаннями, і, водночас, повинні знати законодавство щодо регулювання діяльності психологічної служби в закладі освіти. Завдяки цьому вони можуть виступати радниками та здійснювати функції підтримки для інших учасників освітнього процесу. Таким чином, шкільні психолог-консультанти допомагають здійснювати зміни в оточуючому просторі та системі загалом. Вони можуть надавати рекомендації керівництву закладу щодо того, які зміни актуальні та необхідні, а потім підтримувати зусилля, що спрямовані на удосконалення відповідних змін.

Д. Уманський та Е. Холлоуей розглядають багато видів експерт-консультаційної діяльності у вигляді способів надання послуг здобувачам освіти та ще більшій популяції – шкільному співтовариству, без суттєвого збільшення витрат. Вони визначили чотири підходи до експертного консультування в закладах загальної середньої освіти:

- 1) адлеріанський;
- 2) біхевіоральний;
- 3) підхід, що базується на концепції психічного здоров'я;
- 4) підхід, що орієнтується на концепцію організаційного розвитку [8, с. 78].

Адлеріанський підхід є психолого-освітньою моделлю та виходить з того, що індивіди, групи та спільноти відчувають і переживають певний дефіцит інформації. Консультант-експерт займається навчанням у межах організаційної структури школи та пропонує способи стимулювання позитивної поведінки у дітей.

Біхевіоральний підхід також схиляється до навчання, орієнтуючись на засвоєнні консультуючими способів використання біхевіоральних принципів в роботі зі здобувачами освіти та на зборі емпіричних даних, які підтверджують кожну стратегію впливу.

Підхід, що базується на концепції психічного здоров'я, розроблений Дж. Капланом, виходячи з широкої концепції психічного здоров'я спільноти. В основі експертного консультування цього типу лежить психодинамічна теорія. Мета цього підходу полягає в тому, щоб допомогти вчителям та іншому педагогічному персоналу в школі по-новому поглянути на самих себе та своїх вихованців.

Нарешті, підхід, в основі якого лежить концепція організаційного розвитку, звертає увагу на контекст, в якому виникають проблеми. Відповідно, коли учні та вчителі зіштовхуються із проблемами, центром уваги стає соціально-психологічний клімат у класному колективі, школі. Щоб бути максимально корисним, консультант-експерт повинен займатися змінами шкільної атмосфери та структури. Інколи ця задача потребує підтримки адміністраторів та дирекції закладу. В інших випадках вона передбачає формування шкільними психоконсультантами такого психологічного клімату, в якому інший шкільний персонал, зокрема вчителі, відчують, що консультуватися та працювати з психологами цілком природньо та доцільно [7, с. 54].

Сесії групового експерт-консультування з педагогами є ефективним способом надання послуг для вчителів та шкіл загалом. Забезпечення послуг експертного консультування для окремих категорій дітей, батьків учнів, розробників навчальних програм та громадських організацій потребує багато часу та сил, але ці витрати зазвичай виправдані [1, с. 253]. Теоретичною базою процесу групового експерт-консультування слугує клієнт-центрований, адлеріанський та біхевіоральний підходи.

Шкільні психологи-консультанти можуть також дотримуватися моделі батьківського консультування, котра спрямована на вирішення проблем учнів (поведінкових, мотиваційних, соціальних) та безпосереднє навчання батьків умінню допомагати своїм дітям у конкретних ситуаціях. Пропонуючи послуги експертного консультування батькам здобувачів освіти, фахівці можуть зіштовхнутися з супротивом, наприклад з виправданнями («Я не можу прийти до фахівця протягом дня»), з негативними установками («У моєї дитини все гаразд; чому мене запрошують до школи?») та зі спростуваннями («Моя дитина добре ставиться до школи»). Долаючи такий супротив можна допомогти батькам переглянути та переоцінити ситуацію, застосовуючи повчальні історії, що містять подібні ситуації або притчі [7, с. 80].

Один з видів експерт-консультативної роботи психолога у школі – це залучення до методичних зустрічей фахівців з однієї або

різних територіальних громад, які працюють в закладах загальної середньої освіти. Така модель допомагає використовувати досвід різних учасників групи, які працюють в схожих умовах і може виявитися корисною та продуктивною, якщо її застосовувати в форматі формалізованих сесій та супервізування.

Експертне психологічне консультування різних установ, в тому числі, освітніх, активно почало розвиватися після 2017 року, коли було затверджено Розпорядження КМУ Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року. Ця Концепція має на меті «створення цілісної, ефективної системи охорони психічного здоров'я, яка функціонує в єдиному міжвідомчому просторі, забезпечує покращення якості життя та дотримання прав і свобод людини» [5]. Загалом концепція відображає філософію, згідно якої, психічне здоров'я повинне розглядатися як профілактична задача територіальних громад [1]. Профілактична робота передбачає 3-рівневу концепцію профілактичної діяльності. Перший рівень – первинна профілактика, спрямований на зменшення кількості випадків психічних розладів. Ця мета досягається в процесі роботи з усім населенням шляхом активних змін навколишнього середовища та умов, а також шляхом навчіння життєвим навичкам. Одним з основних видів діяльності на цьому рівні роботи з населенням і є експертне консультування.

Вторинна профілактика – зменшення тривалості психічних розладів – є наступним об'єктом уваги. Ця мета досягається за допомогою індивідуальної роботи, яка скеровується на попередження або полегшення проблеми, а також за допомогою спроб ранньої діагностики та зменшення гострих психологічних криз. І третинна профілактика – це зниження можливих негативних наслідків психологічних криз. Цей рівень профілактики можна розглядати уже як терапію. Чим більш успішними є заходи первинної та вторинної профілактики, тим рідше виникатиме необхідність у застосуванні третинної [5].

Існує багато прикладів первинної профілактики в умовах освітніх установ різних рівнів. Дж. Варнер і Р. Каплан [9, с. 75] пропонували шість рівнів консультацій для цих умов:

- клієнт-центроване (зосереджене на проблемах клієнта) експертне консультування стосовно конкретного випадку. Мета полягає в тому, щоб допомогти іншому психоконсультанту більш ефективно взаємодіяти з клієнтом у поточній ситуації та подібних випадках у майбутньому;

- експерт-консультування конкретних випадків, центроване на тому, кого консультують. Мета такої консультації полягає в спільній

ідентифікації складнощів у роботі з деякими типами клієнтів з іншим психоконсультантом, а також в допомозі йому у виробленні вміння ефективно діяти в цій та подібних ситуаціях у майбутньому;

- програмно-центроване адміністративне експертне консультування. Мета полягає в тому, щоб допомогти іншому психоконсультанту більш ефективно реалізовувати певні частини програми підтримки психічного здоров'я та розвивати його здібності долати подібні проблеми з програмою в майбутньому;

- центроване на консультуючому адміністративне експертне консультування. Мета такого експерт-консультування полягає в тому, щоб ідентифікувати проблеми консультуючого, які обумовлені виконанням програми підтримки психічного здоров'я та спільно розвивати навички психоконсультанта, які дозволяють впоратися з подібними проблемами;

- центроване на спільноті (громаді) експертне консультування конкретних проблем. Мета полягає в тому, щоб забезпечити можливість консультуючому більш ефективно займатися вирішенням проблем громади, які виникають під час впровадження тимчасової програми служб психічного здоров'я;

- консультація конкретних проблем іншого психоконсультанта. Мета полягає в тому, щоб спільно з консультуючим ідентифікувати його поточні проблеми, які виникають при забезпеченні тимчасових послуг підтримки психічного здоров'я та вжити кроків, спрямованих на допомогу консультуючому в розвитку навичок вирішення цих проблем.

Дж. Елпін вказував, що консультанти-експерти, які працюють з такими установами, як інститути, академії, університети, повинні знати тенденції, які безпосередньо впливають на процес експертного консультування [10, с. 89]. Він визначав п'ять особливостей, які позитивно впливають на експерт-консультування вищих навчальних закладів:

✓ зменшення розмірів організацій (структурних підрозділів);

✓ створення в результаті об'єднань структурних компонентів напівавтономних робочих організаційних одиниць;

✓ встановлення ефективного менеджерського управління;

✓ постійне впровадження та інновації інформаційних технологій в освітньому процесі;

✓ егалітарні соціальні та організаційні цінності.

У зв'язку зі швидкими змінами в діяльності закладів існує великий запит на експерт-консультаційну роботу. Проте, ключом до

успішного здійснення системних програм змін є розвиток основних умінь, які привносяться консультантами-експертами в процес змін. Дж. Еллін підкреслював, що попит на консультантів-експертів буде зростати в прямій пропорції до зростання організаційної складності закладів, що супроводжуватиме основні соціальні та економічні зміни.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, експертне психологічне консультування в закладах загальної середньої освіти та вищих навчальних закладах здійснюється на індивідуальному та груповому рівні, вирішуючи широке коло проблем, що пов'язане із навчанням і вихованням конкретного здобувача освіти або шкільного класу (студентської групи) загалом. Оскільки консультативна діяльність психолога обов'язково включає етап постановки психологічного діагнозу і частіше здійснюється відносно третіх осіб, щодо яких надійшов запит до психолога, то психологічне консультування в освітніх закладах у низці випадків і є експертним. Тому досліджені схеми рівнів консультацій в межах первинної психопрофілактики дозволяють рекомендувати їх для проведення експертного консультування у школах та вищих навчальних закладах.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці та впровадженні нових технологій консультативно-діагностичної діяльності експертного психолога освітнього закладу.

Література

1. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді : теоретико-методологічні основи: монографія. Київ : Науковий світ, 2006. 363 с.
2. Булах І. С. [Нова парадигма: консультативна психологія як самостійна психологічна галузь знання](#). Гуманітарний вісник, 25. 2012. С. 232-236.
3. Булах І. С., Кузьменко В. У., Помиткін Е. О. *Консультативна психологія* : підручник. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 482 с.
4. Васьківська С. В. Основи психологічного консультування : навч. пос. Київ : Четверта хвиля, 2004. 256 с.
5. Звіт про аналіз законодавства й політики у сфері психічного здоров'я України, 2021. URL: <https://www.mh4u.in.ua/wp-content/uploads/2021/01/mh4u-mh-law-analysis-report-21122020-with-annexes.pdf> (дата звернення: 10.02.2023 р.)
6. Капська А. Й. Соціальна робота : деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю : Навчально-методичний посібник. Київ : УДЦССМ, 2001. 220 с.
7. Козубовська І. В., Кереуман В. Ю., Товканець Г. В. Роль і функції соціально-психологічної служби в роботі з сім'єю. Ужгород : УЖДУ, 1998. 173 с.
8. Якимчук Б. А., Якимчук І. П. Основи психологічного консультування (лекційний курс) : навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Практична психологія». Умань : ПП Жовтий О. О., 2013. 204 с.

9. Caplan G., Caplan R. Mental health consultation and collaboration. San Francisco : Jossey-Bass. 1998. P. 154.
10. Drapela V. J. Counseling, consultation and supervision: A visual clarification of their relationship. *Personnel and Guidance Journal*, 62, 2003. Pp. 158-162.
11. Rozecki T. The consulting process : A multidimensional approach. *Journal of Counseling and Development*, 71, 2008. Pp. 601-606.
12. Splete H. Consultation by the counselor. *Counseling and Human Development*, 2002. № 15, Pp. 1-7.

References

1. Bezpalko O. V. Orhanizatsiia sotsialno-pedahohichnoi roboty z ditmy ta moloddu u terytorialnii hromadi : teoretyko-metodolohichni osnovy: monohrafiia. Kyiv : Naukovyi svit, 2006. 363 s.
2. Bulakh I. S. Nova paradyhma: konsultatyvna psykholohiia yak samostiina psykholohichna haluz znannia. *Humanitarnyi visnyk*, 25. 2012. S. 232-236.
3. Bulakh I. S., Kuzmenko V. U., Pomytkin E. O. Konsultatyvna psykholohiia : pidruchnyk. Vinnytsia : TOV «Nilan-LTD», 2016. 482 s.
4. Vaskivska S. V. Osnovy psykholohichnoho konsultuvannia : navch. pos. Kyiv : Chetverta khvyliia, 2004. 256 s.
5. Zvit pro analiz zakonodavstva y polityky u sferi psykhhichnoho zdorovia Ukrainy, 2021. URL: <https://www.mh4u.in.ua/wp-content/uploads/2021/01/mh4u-mh-law-analysis-report-21122020-with-annexes.pdf> (data zvernennia: 10.02.2023 r.)
6. Kapska A. Y. Sotsialna robota : deiaki aspekty roboty z ditmy ta moloddu : Navchalno-metodychnyi posibnyk. Kyiv : UDTsSSM, 2001. 220 s.
7. Kozubovska I. V., Kereuman V. Yu., Tovkanets H. V. Rol i funktsii sotsialno-psykholohichnoi sluzhby v roboti z simieiu. Uzhhorod : UZhDU, 1998. 173 s.
8. Iakymchuk B. A., Yakymchuk I. P. Osnovy psykholohichnoho konsultuvannia (lektiiniy kurs) : navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv spetsialnosti «Praktychna psykholohiia». Uman : PP Zhovtyi O. O., 2013. 204 s.
9. Caplan G., Caplan R. Mental health consultation and collaboration. San Francisco : Jossey-Bass. 1998. R. 154.
10. Drapela V. J. Counseling, consultation and supervision: A visual clarification of their relationship. *Personnel and Guidance Journal*, 62, 2003. Rr. 158-162.
11. Rozecki T. The consulting process : A multidimensional approach. *Journal of Counseling and Development*, 71, 2008. Rr. 601-606.
12. Splete H. Consultation by the counselor. *Counseling and Human Development*, 2002. № 15, Rr. 1-7.